अध्याय 6: अहं प्रातः उत्तिष्ठामि

विषय-सूची 3 प्रश्नावली · 14 प्रश्न

प्रश्नावली 1	वयम् अभ्यासं कुर्मः	6 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजना	परियोजनाकार्यम्	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठित	पठित-अवबोधनम् — गद्यांशम् पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत	5 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — वयम् अभ्यासं कुर्मः

प्रश्न 1

पट्टिकातः शिष्टाचारस्य पदानि चित्वा लिखन्तु । (पट्टिका — कलहः, गुरुवन्दनम्, वृद्धसेवा, अतिथिसत्कारः, अहङ्कारः, मातृप्रेम, पितृभक्तिः, ज्येष्ठेषु आदरः, कनिष्ठेषु प्रीतिः, परस्परद्वेषः, बन्धुषु प्रीतिः, असूया, स्वाभिमानम्, परोपकारः, प्राणिषु दया, प्रियवचनम्, हिंसा, सत्यकथनम्, सत्पात्रे दानम्, सर्वेषु मैत्रीभावः, अहिंसा, समयपालनम्, स्वच्छता, प्रकृतिरक्षणम्, भ्रातृषु भगिनीषु स्नेहः) यथा – गुरुवन्दनम् ।

हल

पट्टिकायाः कृते शिष्टाचारस्य (सद्व्यवहारस्य) पदानि एव चेतव्यानि; कलहः, अहङ्कारः, परस्परद्वेषः, असूया, हिंसा इत्यादीनि दुर्गुणवाचकानि पदानि त्यक्तव्यानि ।

उत्तर: गुरुवन्दनम्, वृद्धसेवा, अतिथिसत्कारः, मातृप्रेमः, पितृभक्तिः, ज्येष्ठेषु आदरः, कनिष्ठेषु प्रीतिः, बन्धुषु प्रीतिः, प्राणिषु दया, स्वाभिमानम्, परोपकारः, प्रियवचनम्, सत्यकथनम्, सत्पात्रे दानम्, सर्वेषु मैत्रीभावः, समयपालनम्, स्वच्छता, प्रकृतिरक्षणम्, भ्रातृषु भगिनीषु च स्नेहः ।

प्रश्न 2

उदाहरणानुगुणं समयं संख्याभिः लिखन्तु । यथा – पादोन-सप्तवादनम् – '६:४५' । (सार्ध-दशवादनम्, दशवादनम्, सपाद-षड्वादनम्, सार्ध-चतुर्वादनम्, पादोन-एकादशवादनम्)

हल

'सार्ध' = अर्धेन सह (+३०), 'सपाद' = पादेन सह (+१५), 'पादोन' = पादेन ऊनम् (−१५) इति नियमम् अनुसृत्य घटिका लेख्या ।

उत्तर: सार्ध-दशवादनम् – १०:३०, दशवादनम् – १०:००, सपाद-षड्वादनम् – ०६:१५, सार्ध-चतुर्वादनम् – ०४:३०, पादोन-एकादशवादनम् – १०:४५ ।

प्रश्न 3

उदाहरणानुगुणं समयम् अक्षरैः लिखन्तु । यथा – ०६:०० – "षड्वादनम्" । (१२:००, ०५:३०, ०६:४५, ०९:४५, ११:३०)

हल

संख्यात्मकं समयं संस्कृतपदैः लेख्यम्; अर्धघटिकायां 'सार्ध', पादोनघटिकायां 'पादोन' इति प्रयोक्तव्यम् ।

उत्तर: १२:०० – द्वादशवादनम्, ०५:३० – सार्ध-पञ्चवादनम्, ०६:४५ – पादोन-सप्तवादनम्, ०९:४५ – पादोन-दशवादनम्, ११:३० – सार्ध-एकादशवादनम् ।

प्रश्न 4

उदाहरणानुगुणं प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु । यथा – सः सार्ध-सप्तवादने अध्ययनं करोति । → सः कदा अध्ययनं करोति? (क) सा सपाद-नववादने विद्यालयं गच्छति । (ख) सतीशः सार्ध-द्वादशवादने भोजनं करोति । (ग) यानं पञ्चवादने आगच्छति । (घ) गोपालः षड्वादने गोदोहनं करोति । (ङ) माता दशवादने कार्यालयं गच्छति ।

हल

समयवाचकपदस्य स्थाने 'कदा' इति प्रश्नपदं योजयित्वा शेषवाक्यं यथावत् स्थापयित्वा प्रश्नः निर्मीयते ।

उत्तर: (क) सा कदा विद्यालयं गच्छति? (ख) सतीशः कदा भोजनं करोति? (ग) यानं कदा आगच्छति? (घ) गोपालः कदा गोदोहनं करोति? (ङ) माता कदा कार्यालयं गच्छति?

प्रश्न 5

स्वस्य दिनचर्यां सरलवाक्यैः लिखन्तु । यथा – अहं प्रातः षड्वादने उत्तिष्ठामि ।

हल

एषः आत्माश्रितः अभ्यासः; छात्राः स्वस्य वास्तविकां दिनचर्यां सरलैः संस्कृतवाक्यैः लिखन्तु । अधः एकम् आदर्शोत्तरम् ।

उत्तर: अहम् प्रातः पञ्चवादने उत्तिष्ठामि । अहम् षड्वादने उद्यानं गच्छामि । अहम् सार्ध-षड्वादने स्नानादिकम् करोमि । अहम् सपाद-सप्तवादने प्रातराशम् करोमि । अहम् अष्टवादने विद्यालयम् गच्छामि ।

प्रश्न 6

वाक्येषु शिष्टाचारपदं योजयन्तु । (पदानि – नियमपालनं, सेवां, मैत्रीभावः, साहाय्यं, सत्कारं, दयाभावः) यथा – युवकः मातापित्रोः सेवां करोति । (क) सा दुर्बलानां ..... करोति । (ख) सर्वेषु प्राणिषु ..... भवतु । (ग) सर्वे छात्राः पाठशालायाः ..... कुर्वन्तु । (घ) वयं सर्वे अतिथीनां ..... कुर्मः । (ङ) परस्परं छात्रेषु ..... भवतु ।

हल

वाक्यस्य अर्थानुगुणं समुचितं शिष्टाचारपदं रिक्तस्थाने योजनीयम् ।

उत्तर: (क) साहाय्यं (ख) दयाभावः (ग) नियमपालनं (घ) सत्कारं (ङ) मैत्रीभावः ।

प्रश्नावली परियोजना — परियोजनाकार्यम्

प्रश्न 1

स्फोरकपत्रे घटीनां चित्राणि रचयन्तु, तेषु विविधान् रङ्गान् पूरयन्तु, संस्कृतेन समयं च लिखन्तु ।

हल

एतत् स्वक्रियात्मकं परियोजनाकार्यम् ।

उत्तर: छात्राः स्वयमेव कुर्वन्तु ।

प्रश्न 2

मात्रा / पित्रा सह चर्चां कृत्वा स्वस्याः / स्वस्य दिनचर्यां संस्कृतेन लिखन्तु ।

हल

मातापितृभ्यां सह चर्चां कृत्वा स्वदिनचर्या संस्कृतेन लेख्या; अधः आदर्शोत्तरम् ।

उत्तर: अहम् प्रातः पञ्चवादने उत्तिष्ठामि । मात्रा सह योगासनं करोमि । पित्रा सह उद्याने भ्रमणाय प्रतिदिनं गच्छामि । तदनन्तरम् शौचं स्नानादिकं कृत्वा प्रातराशं करोमि । ततः सप्तवादने पित्रा सह विद्यालयम् गच्छामि । विद्यालयात् आगत्य द्विवादने भोजनं कृत्वा स्वाध्ययनं करोमि । सायं पञ्चवादने मित्रैः सह खेलितुम् क्रीडाक्षेत्रं गच्छामि । पुनः गृहम् आगत्य अष्टवादने रात्रिभोजनं सपरिवारं करोमि ।

प्रश्न 3

शिष्टाचारस्य विषये पञ्चानां श्लोकानां संग्रहं कुर्वन्तु स्मरन्तु च ।

हल

शिष्टाचारविषयकाः पञ्च नीतिश्लोकाः सङ्गृह्य कण्ठस्थाः करणीयाः; अधः उदाहरणानि ।

उत्तर: (१) सर्वलक्षणहीनः अपि यः स्यात् आचारवान् नरः । श्रद्धावान् अनसूयः च शतं वर्षाणि जीवति ।। (२) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः । चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशोबलम् ।। (३) नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ।। (४) सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यप्रियम् । प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एषः धर्मः सनातनः ।। (५) विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम् । पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्मः ततः सुखम् ।।

प्रश्नावली पठित — पठित-अवबोधनम् — गद्यांशम् पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत

प्रश्न 1

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत — 'अहम् सप्तवादने प्रार्थनां करोमि, गीतापाठं च करोमि । तदनन्तरम् मातुः पितुः च चरणवन्दनं करोमि । अहम् सार्ध-सप्तवादने प्रातराशं करोमि । तदनन्तरम् अष्टवादने विद्यालयं गच्छामि ।' I. एकपदेन उत्तरत — (i) सा अष्टवादने कुत्र गच्छति? (ii) सा सार्ध-सप्तवादने किम् करोति? (iii) किम् सा प्रार्थनां करोति? (iv) मातुः पितुः च किम् करोति?

हल

गद्यांशात् एव उत्तराणि एकपदेन दातव्यानि ।

उत्तर: (i) विद्यालयं (ii) प्रातराशं (iii) आम् (iv) चरणवन्दनम् ।

प्रश्न 2

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत — (i) सा सप्तवादने किम्-किम् करोति?

हल

गद्यांशानुसारम् पूर्णवाक्येन उत्तरम् ।

उत्तर: सा सप्तवादने प्रार्थनां गीतापाठं च करोति ।

प्रश्न 3

III. निर्देशानुसारं उत्तरत — (i) 'गच्छामि' इति पदे कः धातुः? (क) गम् (ख) गच् (ग) गच्छ (घ) गच्छामि । (ii) 'करोमि' इत्यत्र कः लकारः? (क) लोट् (ख) लङ् (ग) लट् (घ) लृट् ।

हल

'गच्छामि' इति 'गम्' धातोः लट्लकारस्य उत्तमपुरुषैकवचनरूपम् । 'करोमि' इति वर्तमानकालिकरूपम् अतः लट्लकारः ।

उत्तर: (i) (क) गम् (ii) (ग) लट् ।

प्रश्न 4

प्रश्ननिर्माणम् — रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत — (i) सा दिनचर्याम् वदति । (ii) सः जलम् पिबति । (iii) सः सप्तवादने विद्यालयं गच्छति । (iv) सः पञ्चवादने उत्तिष्ठति । (v) तस्य नाम सन्दीपः अस्ति ।

हल

रेखांकितपदस्य स्थाने उचितं प्रश्नवाचकपदं (का/किम्/कुत्र/कदा/कस्य) योजयित्वा प्रश्नः निर्मीयते ।

उत्तर: (i) का दिनचर्याम् वदति? (ii) सः किम् पिबति? (iii) सः सप्तवादने कुत्र गच्छति? (iv) सः कदा उत्तिष्ठति? (v) कस्य नाम सन्दीपः अस्ति?

प्रश्न 5

समयं संख्याभिः लिखत — (i) पादोन-अष्टवादनम् (ii) सार्ध-पञ्चवादनम् (iii) सपाद-पञ्चवादनम् (iv) पादोन-नववादनम् (v) द्वादशवादनम् (vi) सार्ध-एकादशवादनम् ।

हल

'सार्ध' +३०, 'सपाद' +१५, 'पादोन' −१५ इति नियमम् अनुसृत्य घटिका संख्याभिः लेख्या ।

उत्तर: (i) 07:45 (ii) 05:30 (iii) 05:15 (iv) 08:45 (v) 12:00 (vi) 11:30 ।